

Pyhittäjien Sergei ja Herman Valamolaisten ikonin matka keskiöstä marginaaliin ja takaisin keskiöön

Metropoliitta Arseni

doi.org/10.23995/tht.160027

Tarkastelen artikkelissani Valamon pyhittäjäisien Sergein ja Hermanin ikonin historiaa ja merkityksen muuntumista. Tutkin esimerkiksi sitä, miten ikonin vaiheet liittyvät kirkollisen ja maallisen vallan suhteisiin sekä kirkollisiin veljestyksiin. Tuon esiin myös uutta tietoa liittyen pyhäinkuvan ajoitukseen ja alkuperään. Lisäksi selvitän, missä pyhäinkuva sijaitsi ennen talvisotaa, mikä oli sen käyttötarkoitus, sekä miten alkuperäinen käyttötarkoitus suhteutuu tapoihin, joilla ikonia myöhemmin käytettiin. Tarkastelen arkistolähteiden ja aikalaiskirjoitusten valossa sitä, kuinka luostarin perustajista, Kristuksen kirkastumisesta ja 300-vuotisjuhlaa viettäneen Romanov-dynastian suojelijana pidetystä "Jumalanäiti Feodorovskajasta" sommiteltiin uusi venäläisnationalistinen kuvayhdistelmä. Ikoni maalattiin Gerasim Potšetnijn ikoniverstaassa Moskovassa ja lahjoitettiin vuonna 1913 Valamon munkkien rakentamaan Salmin Kurkijoen venäläiseen kouluun. Pyhäinkuva valmistui joko vuoden 1912 lopussa tai aivan vuoden 1913 alussa ja on mahdollisesti Potšetnijn omaa työtä. Tutkimukseni perustella näyttää siltä, että ikoni siirrettiin vallankumouksen jälkeen Salmin Kurkijoelta Valamon luostariin.

Tutkimukseni paljastaa ikoniin liittyvien henkilöiden ja suhdeverkostojen yhteyden Venäjän yhtenäistämispolitiikkaan ja nationalismiin 1900-luvun alussa.

Asiasanat: Valamon luostari, ikoni, Romanovit, nationalismi, venäläistämispolitiikka

Kuva 1. Gerasim Potšotnij, *Pyhittäjät Sergei ja Herman Valamolaiset* -ikoni, 1912–1913. Temperamaalaus puupohjalle, 177 x 116 cm. Valamon Kristuksen kirkastumisen luostari, Heinävesi. Kuva: Valamon luostarin valokuva-arkisto, kaikki oikeudet pidätetään.

Tutkin artikkelissani Laatokan Valamon saarelta evakuoitua ja nykyisin Kristuksen kirkastumisen luostarissa Heinäveden Valamossa säilytetävää *Pyhittäjät Sergei ja Herman Valamolaiset* -ikonia, johon luostarin perustajien lisäksi on kuvattu *Kristuksen kirkastuminen* – ja *Jumalanäiti Feodorovskaja* -ikonit. Selvitän ikonin taustoja ja tuon esiin sitä, miten käsitys sen merkityksestä on aikojen saatossa muuttunut.

Arvatenkin suuren kokonsa ja näyttävyytensä vuoksi *Pyhittäjät Sergei ja Herman Valamolai-*

set -ikoni ripustettiin 1970-luvun puolivälissä Uudessa Valamossa toimintansa aloittaneen kahvila-ravintola Trapesan itäseinälle. Samalla alkuaan ainoastaan uskonnollisen kunnioituksen kohteena ollut kulttikuva muuttui myös sisustuselementiksi ja katseltavaksi objektiksi. Vuonna 1985, jolloin Mihail Gorbatšovin johtamassa Neuvostoliitossa oli perestroikan kausi juuri aluillaan, Suomen ortodoksisessa kirkossa vietettiin suomenkielistä valistustyötä tekemään perustetun Pyhien Sergein ja Hermanin Veljeskunta ry:n 100-vuotisjuhlaa. Veljeskunta painat-

ti juhlaansa julisteen, jota hallitsee tutkimuksen kohteena oleva pyhittäjäisien ikoni.¹ Neljäkymmentä vuotta sitten *Pyhittäjät Sergei ja Herman Valamolaiset* -ikonista tehdyn painokuvan voi yhä nähdä koristavan monen ortodoksisen seurakunnan tiloja. Ikoni on siis varmasti painunut sekä monen Uudessa Valamossa vierailleen että julisteen nähneen mieleen. Ikonia ei kuitenkaan ole aiemmin tieteellisesti tutkittu. Vaikka pyhäinkuva on moneen kertaan nähty ja monelle tuttu, katsojat eivät välttämättä ole kovin hyvin perillä sen alkuperäisestä sijoituspaikasta, lahjoitustilanteesta ja niistä merkityksistä, joiden ikonin lahjoittaja ja maalari mahdollisesti ajattelivat olevan selviä teoksen alkuperäisille katse-
lijoille Karjalassa.

Valamossa otettiin 1800-luvun loppupuolelta lähtien paljon valokuvia, mutta tiedossa ei ole yhtään kuvaa, joka kiistatta todistaisi ikonin kuuluneen tiettyyn paikkaan tai pyhäkköön.² Ikoni mainitaan Valamon luostarin vuonna 1931 laaditussa inventaarioluettelossa, jossa dokumentoidaan ensimmäisen kerran vuonna 1917 valmistuneen Smolenskin skiitan kirkon arvoirtaimisto.³ Luettelossa ei kuitenkaan mainita milloin ja kuka pyhäinkuvan maalasi, eikä sitäkään, koska ja mistä se hankittiin tai mahdollisesti saatiin lahjana luostariin. Pyhäinkuvaa koskevaa tutkimuskirjallisuutta ei myöskään

löydy. Lukuisissa Venäjällä 1700–1900-luvuilla maalatuissa pyhäinkuvissa on kuvattu ikoni ikoniin,⁴ mutta vastaavaa kolmesta aiheesta koostuvaa *Pyhittäjät Sergei ja Herman Valamolaiset* -ikonisommitelmaa ei tunneta Suomessa eikä tiettävästi myöskään Venäjän federaatiossa.

Tutkin artikkelissani, miten Valamon pyhittäjäisien Sergein ja Hermanin ikoni liittyy kirkollisen ja maallisen vallan suhteisiin, kirkollisiin veljestyksiin, sekä selvitän pyhäinkuvan ajoituksen ja alkuperän. Lisäksi selvitän, missä pyhäinkuva sijaitsi ennen talvisotaa, mikä oli sen käyttötarkoitus ja miten alkuperäinen käyttötarkoitus suhteutuu tapoihin, joilla ikonia myöhemmin käytettiin.

Tutkimukseni aineistona ovat Valamon arkiston asiakirjat, vuoden 1931 inventaarioluettelo sekä sanoma- ja aikakauslehdissä julkaistut aikalaiskirjoitukset. Osa tutkimuskirjallisuudesta on suomeksi, mutta kaikki arkistolähteet ovat venäjänkielisiä. Pyhäinkuvan alkuperäistä sijaintia koskevat tiedot löysin vuoden 1913 *Finljandskaja gazeta* -lehden eräästä artikkelista.⁵ Tällä artikkelilla on tutkimuksessani erityisen merkittävä rooli ensinnäkin siksi, että *Finljandskaja gazeta* oli kenraalikuvernöörin kanslian virallinen julkaisu. Lisäksi kyseessä on ainoa löytämäni lähde, josta ikonin maalaaja ja varhaisvaiheet selviävät. Kahdeksantoista vuoden kuluttua tuosta artikkelista ikoni mainitaan vuonna 1931 laaditussa Valamon inventaarioluettelossa, josta ei kuitenkaan paljastu ikonin alkuperä. Provenienssin puute inventaarioluettelossa voi liittyä kontekstuaalisiin tekijöihin, kuten siihen, että ikoni edusti kirkon yhteyttä

1 Julisteen mitat ovat 100 x 70 cm. Pyhien Sergein ja Hermanin Veljeskunta ry:n juhluvuonna puheenjohtajana toimineen metropoliitta Leon (Makkonen, myöhemmin arkkipiispa) mukaan ikoni valittiin julisteeseen kokonsa ja näyttävyytensä vuoksi. Arkkipiispa Leon (Makkonen) suullinen tiedonanto Joensuussa 7.11.2021.

2 Kaistale ikonin oikeaa laitaa ja pyhäinkuvaa suojaavaa ja koristavaa kiota voidaan arvella näkyvän eräässä Valamon 1930-luvulle ajoittuvassa Smolenskin skiitan kirkon koilliskulmaa esittävässä valokuvassa. Toisessa, 1950-luvulla Heinäveden Uudessa Valamossa otetussa valokuvassa, sama ikoni ilman kiota näkyy luostarin tulipalossa tuhoutuneen päärakennuksen yläkerran kesäkäyttöön tarkoitetun pyhäkön alttarissa. Numeroimattomat ja luettelomattomat valokuvat, Valamon luostarin valokuva-arkisto, Heinävesi.

3 *Inventaarioluettelo 1931, kirja I, Go: 7/1, XXXVIII, sivu 152*. Valamon luostarin arkisto, Heinävesi.

4 Oleg Tarasov, *Ikona i blagotšestie. Otšerki ikonnogo dela v imperatorskoj Rossii* (Traditsija, 1995), 63.

5 Jakovlev, "Toržestvo," *Finljandskaja gazeta* 14.12.1913, 1.

Venäjän keisrivaltaan, josta pyrittiin eroon,⁶ keisrivaltaan liittyvien esineiden arvonlaskuun tai luostarin johdon suhteesta itsenäistyneen maan asenneilmastoon. Väistämättä inventaarioluettelon tekijä sai tietoonsa ikonin provenienssin. Sen kirjaamatta jättäminen saattoi kuitenkin edesauttaa ikonin ottamista omaksi, sen kokemista omaan luostariin kuuluvaksi.⁷

Tutkimukseni on eritasoisten tiedonsirujen avulla tehtyä provenienssitutkimusta,⁸ jossa noudatan kontekstualisointia eli tutkimusobjektini asettamista laajempaan viitekehukseen. Kuten Kalle Puolakka on *Tulkinnallinen relativismi* -artikkelissaan todennut, ei taideteoksella ole pysyvää merkitystä, joka voisi antaa mittapuun oikeille tulkinnoille, vaan teoksen merkitys muuttuu historian myötä.⁹ Tutkimaani ikonia on sodan jälkeisinä vuosina tarkasteltu ja arvotettu nykyajasta käsin, meille aina kuuluneena ja peräti ehkä jopa karjalaisena. Tosiasiassa se kuitenkin on, kuten tuonnempana selviää, venäläisen maalaama ja alkuaan nykyisestä poikkeavaan käyttöön ja tilaan tarkoitettu.

Vanhimmissa venäläisissä tietosanakirjoissa ikoni määritellään ortodoksisessa kirkossa tai kodissa uskonnollisen kunnioituksen kohteena olevaksi kuvaksi, joka on maalattu kankaalle tai puulevylle ja joka esittää Pyhää Kolminaisuutta, Jeesusta Kristusta, Jumalanäitiä, pyhiä ihmisiä

tai pyhää tapahtumaa.¹⁰ Artikkelissani tarkoitan ikonilla, ja sen synonyymilla pyhäinkuvalla, tutkimuksen kohteena olevaa uskonnollisen kunnioituksen kohteeksi maalattua teosta, joka esittää kahta pyhinä kunnioitettua ihmistä, Jumalanäitiä ja pyhää tapahtumaa.

Pyhittäjät Sergei ja Herman Valamolaiset -ikoni on yksi esimerkki Suomen taidehistorian kaanoniin vähitellen ja valikoiden otetuista kirkkotaiteeksi luettavista pyhäinkuvista.¹¹ Ikoneja pidettiin pitkään varmaankin historiallispoliittista syistä vieraina ja epäkansallisina, toisin kuin keskieuropalaista alkuperää olevaa katoлиста kirkkotaidetta.¹² Tosiasiassa valamolaisten ikonien suomalaisuus onkin kyseenalaista, sillä Laatokan Valamon ikonimaalaamon tuotanto oli täysin sidoksissa venäläiseen taidekontekstiin,¹³ eikä maalaamossa ennen 1930-lukua tietävästi työskennellyt ainoatakaan syntyperältään suomea taitavaa karjalaista¹⁴.

Ikonien hyväksyminen taidekäsityön ja kansankulttuurin välimaastoon sijoittuvien teosten

6 Vrt. Katariina Husso & Hanna Kemppi, "Provenienssin puutteet. Ortodoksisen kirkon esineistä ja niiden tulkinnoista Suomessa," teoksessa *Identiteettejä – Identiteter: Renja Suominen-Kokkosen juhla*, toim. Susanna Aaltonen & Hanne Selkokari, Taidehistoriallisia tutkimuksia 45 (Taidehistorian seura, 2013), 150.

7 Ibid., 155.

8 Tiina Koivulahti, "Taideteoksen jäljillä," *Taidetta tutkimaan: Menetelmiä ja näkökulmia*, toim. Annika Waenerberg & Satu Kähkönen, JYY Julkaisusarja 86 (Kampus kustannus, 2021), 321.

9 Kalle Puolakka, "Tulkinnallinen relativismi," luetu 23.8.2021, <https://filosofia.fi/fi/ensyklopedia/tulkinnallinen-relativismi>.

10 Vasilij Volens & Feliks Toll, *Nastolnyj slovar dlja spravok po vsem otrasljam znanija (spravotšnyj entsikopedičeskij leksikon)*, toim. F. Tollja (Izdanie F. Tollja, 1863), 256; F. A. Brockhaus & I. A. Efron, *Entsiklopedičeskij slovar*. T. 24 (Semenovskaja Tipografija, 1894), 904.

11 Katariina Husso, *Ikkunoita ikonien ja kirkkoesineiden historiaan: Suomen autonomisen ortodoksisen kirkon esineellinen kulttuuriperintö 1920–1980-luvuilla*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 119. (Suomen Muinaismuistoyhdistys, 2011), 26–27; Hanna Kemppi, *Kielletty kupoli, avattu alttari: Venäläisyyden häivyttäminen Suomen ortodoksisesta kirkkoarkkitehtuurista 1918–1939*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 123. (Suomen Muinaismuistoyhdistys, 2016) 31.

12 Kemppi, *Kielletty kupoli, avattu alttari*, 31.

13 Arkkimandriitta Arseni, "Ikonimaalaustyöt Valamossa ja pietarilaiset vaikutteet," teoksessa *Valamo–Pietari: Hengellisiä, aineellisia ja kulttuuriyhteyksiä Laatokan Valamon ja Pietarin välillä 1716–1917*, toim. arkkimandriitta Arseni. Valamon luostarin julkaisuja 96 (Valamon luostari, 2003), 93–112; Husso, *Ikkunoita ikonien ja kirkkoesineiden historiaan*, 31.

14 Ks. Helena Nikkanen, "Ikonimaalaus ja restaurointityöskentely," teoksessa *Valamo ja sen sanoma*, toim. Niilo Kohonen et al. (Valamo-seura ry., 1982), 253–256.

asemasta kirkkotaiteeksi liittyy venäläisen kulttuurin ilmiöön, josta meillä puhutaan ikonin löytämisenä.¹⁵ Sanatarkasti käännettynä ”otkrytie ikony” merkitsee ”ikonin avaamista”, jolla voidaan nähdä olevan kaksi merkitystä. Yhtäältä se viittaa kehittyneisiin konservointi- ja restaurointimenetelmiin, joiden avulla vanhan ikonin päälle tehdyt maalaukset kyettiin poistamaan ja paljastamaan väripintojen alta löytyvä vanhempi teos. Toisaalta se viittaa 1800–1900-lukujen taitteessa heränneeseen innostukseen oppia vanhauskoisten piirissä säilynyt ikonimaalaus-tapa, uskonnollis-filosofisiin keskusteluihin ja uusortodoksisen teologian kehittelyyn toisen maailmansodan jälkeen diasporassa.¹⁶

Varhaisimmissa valamolaisia ikoneja koskevis-
sa tutkimuksissa on perehdytty esteettisiin me-
todein lähinnä vain itse teoksiin unohtaen ai-
kalaiskontekstin eli ne vuorovaikutteet ja tilat,
joissa pyhäinkuvat sijaitsivat ennen talvisotaa ja
mihin ne sijoitettiin talvisodan jälkeen.¹⁷ Mai-
nitusta näkökulmasta tarkastellen löytyvät toki
ne attributit, jotka osoittavat ikonin mahdolli-
sen yhteyden kirkolliseen ja maalliseen valtaan.
Kuitenkin ne kytkökset ja henkilösuhteet, joita
keisarivallan ja luostariyhteisön välillä oli, jäävät
siitä näkökulmasta havaitsematta.

15 Kari Kotkavaara, *Progeny of the Icon: Émigré Russian Revivalism and Vicissitudes of Eastern Orthodox Sacred Image* (Åbo Akademis Förlag, 1999), 155; Husso, *Ikkunoita ikonien ja kirkkoesineiden historiaan*, 28.

16 Husso, *Ikkunoita ikonien ja kirkkoesineiden historiaan*, 28.

17 Aune Jääskinen, ”Valamon merkitys ikonitaiteelle,” teoksessa *Valamo: Opintokurssi ortodoksisen kirkon kilvoituselämästä*, toim. Pirkko Siili, Irinja Nikkanen & Viljo Maksimainen (Opintotoiminnan keskusliitto 1974), 56–60; Aune Jääskinen, ”Jumalanäiti, Palava pensas ikoni Valamosta,” teoksessa *Valamon juhla-kirja: 800 vuotta luostariiperinnettä Karjalassa*, toim. veli Kristoforos (Valamon luostari, 1977), 81–85; Aune Jääskinen, ”Ikonitaide,” teoksessa *Ars: Suomen taide 5.*, toim. Salme Sarajas-Korte et al. (Weilin+Göös, 1990) 47–59; Pappismunkki Arseni, ”Katsaus pyhittäjäisien Sergei ja Herman Valamolaisten ikonografiaan,” teok-
sessa *Pyhyiden kosketus*, toim. Seija Lappalainen (Suomen Ikonimaalarit ry ja Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto, 1997) 55–69.

Tarkastelen tutkimaani ikonia pyhäinkuvana, jolla on taidehistorioitsija Hans Beltingin sa-
noin oma ontologinen asemansa uskonnon
harjoittamisen välineenä.¹⁸ Löytämäni kirjalliset
aikalaislähteet kuitenkin kertovat ikonin
maallisesta kontekstista. Niiden pohjalta esitän,
että tutkimani ikoni osallistui myös maalliseen
vallankäyttöön. Käytän siis maallisia tekstejä
ikonin maallisen merkityksen ikonografisessa
kontekstualisoinnissa. Tulkitsen myös ikonin
sisältämiä kuvallisia elementtejä, kuten ikonia
ikonissa, osana ikonien venäläiskansallista his-
toriaa.¹⁹ Ikonien nationalistista käyttöä ja mer-
kityksiä on tutkinut esimerkiksi Oleg Tarasov,
joka toteaa hallitsijakultin vahvistuneen Venä-
jällä 1600-luvun puolivälistä alkaen. Esimerk-
kinä asiasta hän mainitsee 1700–1800-lukujen
taitteessa yleistyneen tavan kuvata Katariina II:n
kasvot pyhän suurmarttyyri Katariina Aleksan-
drialaisen ikoniin.²⁰

Kokoamieni tietojen varassa pyrin seuraavassa
esittelemään ikonin aiheen, kertomaan pyhän-
kuvan suhteen hallintoon, teoksen matkan iko-
nimaalaamosta eri sijoituspaikkoihin sekä selvit-
tämään ikonin poliittisuskonnollisen kontekstin.
Tähän matkaan havaitsin liittyvän ikonin arvon
muutokset keskiöstä marginaaliin ja takaisin
keskiöön. Kuten tuonnempana selviää, ensim-
mäisen keskiöön noston teki Karjalan veljestö ja
toisen Pyhien Sergein ja Hermanin Veljeskunta,
joista molemmista kerron tarkemmin. Tutkima-
ni ikonin syntyä osui konfliktien repimään
ajankohtaan, johon vaikutti ensiksikin venäläi-
sen keskusvallan ajama pyrkimys imperiumin ja
rajamaan olojen yhdenmukaistamiseen ja josta

18 Hans Belting, ”Iconic Presence. Images in Religious Traditions,” *Material Religion: The Journal of Objects, Art and Belief* 12, nro. 2 (2016), 235, <https://doi.org/10.1080/17432200.2016.1172769>

19 Marina Basova, ”Uskonnon historian museo ja mstjo-
ralaiset ikonit,” teoksessa *Mstjoralaiset ikonit* (Valamon
luostari 1992), 15, 43–44.

20 Tarasov, *Ikona i blagotšestie*, 107.

suomalaisessa historiankirjoituksessa on totuttu puhumaan sortona ja venäläistämisenä.²¹

Tutkimusartikkelini jatkaa 1970-luvulta alkanutta Laatokan Valamon luostarin ikonimaalaamaa²² ja valamolaisia ikoneja koskevien suomenkielisten artikkelien sarjaa.²³ Valamolaisista Jumalanäidin ikoneista olen kirjoittanut kolme artikkelia kirkollisen ja maallisen vallan suhteen näkökulmasta.²⁴ Mainitut kolme tutkimustani Jumalanäidin ikoneista poikkeavat muiden kirjoittajien artikkeleista siinä, että ne on julkaistu

vertaisarvioituina. Tämä tutkimus jatkaa edellä mainittujen artikkelieni tavoin ikoneissa esiintyvän vallan presentaation tutkimista.

Pyhittäjäisien Sergein ja Hermanin ikonografia ja tutkimuskohteena oleva pyhäinkuva

Pyhittäjäisiä Sergeitä ja Hermania esittävät ikonit voidaan jakaa kolmeen ryhmään, jotka ovat sommitelmaltaan lähes identtisiä, ikonityypin eri-ikäisiä variaatioita. Ikonografisesti tarkastellen on kyseisten ikonien perusasetelma ikiaikainen ja yksinkertainen, sillä siinä kaksi miestä nähdään kokovartalokuvina joko rinnakkain tai osittain toisiinsa päin kääntyneinä. Tällä tavalla kuvattiin pyhinä kunnioitettuja henkilöitä jo Rooman katakombeissa.²⁵ Samalla tavalla myös luostareiden perustajat esitettiin keskiajan Venäjällä usein pareittain. Vaikka pyhittäjiä Sergeitä ja Hermania kunnioitettiin Olga Sipolan mukaan Valamossa paikallisesti pyhinä jo 1500-luvulla, ei tuolta ajalta kuitenkaan ole säilynyt heitä esittäviä ikoneja. Heidät on Jelena Juhimenkon mukaan kuvattu ensi kerran 1730-luvulle ajoittuvaan *Kaikki Venäjän pyhät* -ikoniin.²⁶ Pyhittäjät liitettiin virallisesti Venäjän kirkon pyhien joukkoon Pyhän Synodin määräyksellä vasta 7. lokakuuta 1819.²⁷

Vanhin tunnettu kuvaus pyhittäjäisistä ainoastaan kahdestaan on maanmittari Moritz von Dreierin vuonna 1798 piirtämässä Valamon

- 21 Myös venäläisessä tutkimuskirjallisuudessa käytetään käsitettä "rusifikatsija" eli venäläistäminen. Ks. esim. Marina Vituhnovskaja, *Rossiskaja Karelija i karely v imperskoj politike Rossii, 1905–1917* (Norma, 2006), 129.
- 22 Ilona Merikoski, "Taideperinne," teoksessa *Valamo: Historiaa ja kuvia Laatokan luostarisailta*, toim. Niilo Kohonen et al. (Valamo-seura ry., 1973), 57–64; Veikko Kiljunen, "Valamon luostarin ikonimaalauksista ja niiden suojelusta," teoksessa *Valamon juhla kirja: 800 vuotta luostariperinnettä Karjalassa*, toim. veli Kristoforos (Valamon luostari, 1977), 64–80; Kristina Thomenius, "Katkelmä Vanhan Valamon pääkirkon maalauksoristelusta," teoksessa *Doksologia*, toim. Irma Hakamies et al. (Ortokirja, 1980), 197–202; Helena Nikkanen, "Ikonimaalaus ja restaurointityöskentely," 253–256; Arseni, "Ikonimaalaustyöt Valamossa ja pietarilaiset vaikutteet," 93–112.
- 23 Itä-Suomen yliopistossa on hyväksytty yksi suomenkielinen ja Jyväskylän yliopistossa kaksi venäjänkielistä valamolaisia ikoneita käsittelevää opinnäytetyötä. Ne eivät kuitenkaan laajuutensa ja sisältönsä puolesta kuulu Suomessa julkaistujen artikkelien jatkumoon. Jorma Heikkinen, *Hengellisen ja maallisen vallan suhte Laatokan Valamon kahden pääkirkon ikonostasissa*. Licensiaattitutkielma, 2011. Valamon luostarin kirjasto, Heinävesi; Zhanna Belik, *The Peshekhonovs Workshop: The Heritage in Icon Painting* (University of Jyväskylä, 2008); Olga Sipola, *Hudožestvennoe ubranstvo tserkvej Valaamskogo monastyrya XVIII – natšala XIX veka* (University of Jyväskylä, 2016)
- 24 Piispa Arseni, "Kolmesti löydetty: Valamon skeemapapismunkki Antipa ja Jumalanäidin Suloisesti suuteleva ikoni," teoksessa *Porrassalmi: Etelä-Savon kulttuurin vuosikirja 2013/VI* (Savonlinnan maakuntamuseo ja Savon Sotilasperinneyhistys Porrassalmi, 2013), 149–155; Piispa Arseni, "Jumalanäidin valamolainen ikoni: Ihmeiden vai vallan merkki?" *Teologinen Aikakauskirja* 3 (2014): 234–249; Piispa Arseni, "Taivaan tsaaritar? Valamon luostarin pääkirkon ikonostaasin Jumalanäidin ikoni," *Tahiti* 6 nro 3 (2016): *Pyhä – taide*, <https://tahiti.journal.fi/article/view/85624>

- 25 Carlo Pavia, *Il labirinto delle catacombe* (Carlo Lorenzini Editore, 1987), 84; Nicolai Vincenzo Fiocchi, Fabrizio Bisconti & Danilo Mazzoleni, *The christian catacombs of Rome: history, decoration, inscriptions* trans. Cristina Carlo Stella & Lori-Ann Touchette (Schnell und Steiner, 1999), 65.
- 26 E. Juhimenko, "Slovo vospominatelnoe o svjatyh tšudotvortsah, v Rossii prosijavših" *Semena Denisova kak otaženie kulturno-agiologičeskih natšinanij Vyga // TODRL*. T. 61. (Nauka, 2010), 329–344.
- 27 Sipola, *Hudožestvennoe ubranstvo tserkvej Valaamskogo monastyrya XVII- natšala XIX veka*, 155.

Kuva 2. Pyhittäjät Sergei ja Herman Valamolaiset-ikoni, 1830–60-luku. Temperamaalaus puupohjalle, 28,5 x 23 cm. Yksityisomistus, Kuopio. Kuva: Jyrki Härkönen, kaikki oikeudet pidätetään.

saaristoa esittävässä kartassa.²⁸ Siinä Sergein kirjakäärössä on psalmista 55:8 lainattu slaavinkielinen teksti *Se udalihsja byst: i vodvorižesja v pustinju* (Pakenisin kauas, majailisin autio- maassa). Hermanin käärön teksti on niin ikään Psalmien kirjasta (Ps. 133:1) *Se tšto dobro i tšto krasno no eže žiti bratii v kupe* (Miten hyvä ja kaunis onkaan veljesten yhteinen, sopuisa elämä). Pyhittäjien yläpuolelle on kuvattu pilven ympäröimänä Kristuksen kirkastumisen ikoni, jonka esikuvana on käytetty Raffaello Sanzion (1483–1520) Vatikaanin museon kokoelmiin kuuluvaa Kristuksen kirkastumista esittävää maalausta.

28 OKM 1734:1, 48 x 94 cm, Suomen ortodoksinen kirkkomuseo, Kuopio.

Toiseksi vanhimmassa ikonityypin variaatiossa luostarin perustajien taustalle on esitetty vuonna 1794 valmistunut kivirakenteinen pääkirkko. Tämän variaation ikoneissa pyhittäjäisät on kuvattu kokonaan mustiin, usein kullalla vaalennettuihin asuihin ja heidän käsissään on lähes aina avoimet kirjakääröt. Pyhittäjä Sergein kirjakäärön teksti on 1800-luvulle ajoittuvissa ikoneissa valtiosuhdetta korostava: *Bratie, pokarjajtesja blagovernie tsare i velikim knjazem* (Veljet, olkaa kuuliaiset hurskaalle tsaarille ja suuriruhtinaille). Pyhittäjä Hermanin kirjakäärön teksti on sen sijaan edelleen kirkollinen: *Trisolnetšnyj svet pravoslavno slavim Svjatoju Troitse poklonaem* (Kolmiaurinkoista valoa oikein ylistämme ja Pyhälle Kolminaisuudelle kumarramme).²⁹

29 Tekstien suomennotkirjoittajan.

Sergein kirjakäärön tekstin muutos kertoo 1800-luvun muuttuneesta yhteiskunnallisesta ilmastosta³⁰ ja Valamon luostarin lähentyneistä suhteista keisarihoviin³¹.

Kolmannessa ja määrältään suurimmassa pyhittäjiä esittävässä ikonivariaatiossa Sergei ja Herman on kuvattu luostarinäkymään, jota hallitsee vuonna 1896 vihitty pääkirkko. Pyhittäjäisien parrat on maalattu yhtä pitkiksi ja samanmuotoisiksi mutta erivärisiksi, jolloin Sergein parta on harmaa, Hermanin puolestaan ruskea. Parran väreillä halutaan korostaa Sergein olleen vanhempi ja Hermanin hänen oppilaansa ja työnsä jatkaja.³² Valamon luostarin ikoniverstaassa maalattuja, kolmanteen ikonityypin variaatioon kuuluvia, pyhittäjäisiä esittäviä ikoneja myyntiin peräti kahtatoista eri kokoa.³³

Tutkimani *Pyhittäjät Sergei ja Herman Valamolaiset* -ikoni kuuluu viimeiseen edellä esitellyistä ryhmistä. Teos on maalattu 177 x 116 cm:n kokoiselle neljän senttimetrin paksuiselle lehmuslaudalle, jonka takana on kolme tukikiilaa,³⁴ mutta ei inventaarionumeroa, eikä merkintöjä tekijästä, tekoajasta, mahdollisesta sijoituspaikasta tai lahjoittajasta. Ikonია hallitsevat Valamon perustajien kokovartalokuvat, joiden lisäksi kuvakentässä nähdään kaavamaisesti esitetty

maisema kirkkoineen sekä kaksi ”ikonია ikonisaa”. Maalauksessa nähdään kaksi toisiinsa päin kääntynyttä, skeemamunkin³⁵ asuun pukeutunutta pyhittäjää, jotka kannattelevat käsissään Jumalansynnyttäjän ikonია. Kysymyksessä on Jumalanäidin ja Kristus-lapsen hellää suhdetta korostava ikonografinen malli, joka Venäjällä tunnetaan nimellä *Jumalanäiti Feodorovskaja*. Vasemmalla puolella seisovan pyhittäjän yläpuolelle on kirkkoslaavin kirjaimin merkitty nimi Pr(epodobnyj)³⁶ Sergej Valaamsk(ij) tš(udotvoret)³⁷ eli Pyhittäjä Sergei, Valamon ihmeidentekijä. Oikealla seisovan pyhittäjä Hermanin yläpuolella on teksti Pr(epodobnyj) German Valaamsk(ij) tš(udotvoret) eli Pyhittäjä Herman, Valamon ihmeidentekijä. Kuvakentän alaosassa veden äärellä kohoo Valamon vuonna 1896 valmistunut pääkirkko, mistä päätellen ikonin olevan maalattu kirkon valmistumisen jälkeen. Pääkirkon asemointi maisemaan antaa puolestaan olettaa, ettei maalari tuntenut Valamon maisemaa. Pyhäkkö on omistettu Kristuksen kirkastumisen muistolle ja sen merkinä pyhäinkuvan ylälaidassa *Jumalanäiti Feodorovskajan* yläpuolella nähdään pilvien ympäröimä, suorakaiteen muotoinen Kristuksen kirkastumista esittävä ikoni.

Kristuksen kirkastumisen sommitelma on perinteinen: Taaborin vuorella kirkastuneen Kristuksen kahden puolen seisovat profeetat Mooses ja Elia. Vuoren rinteessä nähdään maahan heittäytyneinä kirkastumisen ihmetapahtumaa tarkkailevat apostolit Pietari, Jaakob ja Johannes. Kuva-aihe perustuu Matteuksen evankeliumin 17. luvun alkujakeissa kerrottuun tapahtumaan ja on liitetty tutkittavaan ikoniin, koska Valamon luostari on pyhitetty Kristuksen kirkastumisen kunniaksi.

30 Ulrike von Hirschhausen & Jörn Leonhard *Empires. Eine globale geschichte 1780–1920* (C. H. Beck, 2023), 216; Nicholas V. Riasanovsky. *A History of Russia* (Oxford University Press, 1977) 440.

31 *Julistuksia Eb:65, sivu 23*. Keisari Aleksanteri I korottaa Valamon luostarin I luokan luostariksi, Valamon luostarin arkisto, Heinävesi; *Valaamskij monastyr i podvižniki ego* (Tipografija N. A. Lebedeva. 1864) 193–207.

32 *Skazanie o Valaamskom monastyre. Issledovanie, perevod, kommentarii* (Glagol, 1996), 172–174. Suomalaisissa teoksissa Hermanin mainitaan olleen syntyperältään karjalainen, mutta niitä vanhemmissa venäläisissä lähteissä hänen kerrotaan olleen venäläinen.

33 Kristina Thomenius, ”Kuvataide ja kirkolliset esineet,” teoksessa *Valamo ja sen sanoma* (Valamo-seura ry., 1982), 208.

34 Valamon luostarin kalustoluettelo vuodelta 1931, Go 7/1, 152. Valamon luostarin arkisto, Heinävesi.

35 Luostarin töistä rukouselämään vapautettu munkki. Vihkimyksessä munkki puetaan risteillä koristettuun asuun. Arkkimandriitta Arseni, *Ortodoksinen sanasto* (Kustannusosakeyhtiö Otava, 1999), 251–252.

36 Grigorij Djatšenko, *Polnyj tserkovno-slavjanskij slovar* (Izdatelskij otdel Moskovskogo Patriarhata, 1993), 489

37 Ibid., 828.

Kuvatyyppin kytkökset keisarillisiin Romanoveihin

Tutkittavassa teoksessa pyhittäjät kannattelevat käsissään *Jumalanäidin Feodorovskaja* -ikonია. Pyhäinkuvan ja sen lukemattomien kopioiden lähtökohtana on ollut keskiaikainen Jumalanäitiä esittävä ikoni, joka alkuaan oli esillä Gorodetsin kaupungissa sijainneessa rukoushuoneessa. Pyhäkkö oli paikalla, johon sittemmin rakennettiin luostarikirkko suurmarttyyri Teodoros Sotapäällikön kunniaksi. Teodoros-nimen venäjänkielisestä muodosta Feodor johtuu Jumalansynnyttäjän ikonin adjektiiviattribuutti ”Feodorovskaja”. Mongolien poltettua ja hävitettyä niin kaupungin kuin myös luostarin vuonna 1239 Gorodetsin ikoni katosi,³⁸ ja kaupunkilaiset uskoivat kunnioitetun pyhäinkuvan tuhoutuneen palossa. Hurskaan legendan mukaan muutama kuukausi kaupungin hävityksen jälkeen, 29. elokuuta, Kostroman ruhtinas Vasilii Georgijevitš näki yllättäen metsästysretkellä kuusenoksien lomasta pilkottaneen ikonin. Kun ruhtinas tarinan mukaan koetti tavoittaa sitä, ikoni kohosi ylemmäs. Lopulta yritys onnistui ja pyhäinkuva vietiin Kostroman kaupunkiin. Ikonin ymmärrettiin olevan ihmeitätekevä ja se asetettiin pyhän Teodoros Sotapäällikön katedraaliin.

Ikonin maineen leviämisen katsotaan alkaneen vuonna 1613, jolloin pitkään jatkuneen sekasortoisien kauden jälkeen pajari Mihail Romanov valittiin tsaariksi ja Kostroman katedraalin ”Jumalanäiti Feodorovskajaa” pidettiin esillä tsaarin kruunajaisissa. Tapausta alettiin juhlia Kostromassa vuosittain muistelemisen arvoisena his-

toriallisena tapahtumana ja ikonin muistopäivänä 14. huhtikuuta. Vuonna 1670 antoi ikonille aiheutta uuden merkityksen tuottamiseen Kostroman Ipatjevin luostarin munkkidiakoni Longin, jonka kynästä on lähtöisin ihmekertomus *Skazanie o javlenii i tšudesah Feodorovskoj ikony Bogomateri v Kostrome* (Kertomus Jumalanäidin Feodorovskaja -ikonin ilmestymisestä ja ihmeistä Kostromassa). Mihail Romanovin (hallitsi 1613–1645) äiti Ksenija Ioannovna Romanova (1560–1631), joka vihittiin leskeksi jäätyään nunnaksi nimellä Marfa, maalautti *Jumalanäiti Feodorovskajasta* kopion eli kaksoiskappaleen. Ikoni toimitettiin hänen pojalleen Moskovaan ja asetettiin kunniapaikalle Kremlin Jumalanäidin syntymälle omistettuun palatsikirkkoon.³⁹ Näin ikonia alettiin 1600-luvulla pitää tsaariperheen ja 1700-luvulta lähtien keisarillisen Romanovdynastian suojelijana.⁴⁰

Ortodoksiset veljestöt Suomessa

Vanhimmat tunnetut ortodoksiset veljestöt perustettiin 1400-luvun lopulla venäläisten asuttamille alueille Puolassa. Niiden toiminta keskittyi taisteluun uniaatteja ja katolisia vastaan, puolustamaan ortodoksien kansalaisoikeuksia sekä edustamaan venäläisten intressejä suhteissa puolalaisiin vallanpitäjiin. Osalla läntisistä veljestöistä toiminta jatkui katkeamattomana 1800-luvulle saakka. Latinalaispuolalaisen propagandan vahvistuttua niiden toiminta elpyi ja uusia alettiin perustaa 1860-luvulta alkaen.⁴¹ Mahdollisesti niiden esimerkistä perustettiin vuonna 1885 Viipurissa pääosaksi suomenkielistä ortodoksista valistustyötä tekevä Pyhän Sergein ja Hermanin Veljeskunta (myöhemmin Pyhien Sergein ja Hermanin Veljeskunta

38 Venäläisissä lähteissä ikonin kerrotaan olleen alkuaan Gorodetsissa ja sittemmin Kostromassa. Teuvo Laitila sen sijaan kirjoittaa ikonin olleen Kostromassa jo ennen mongolien hyökkäystä. Ks. Elena Anatolevna Vinogradova, Okasana Vitalevna Gubareva & Aleksej Valentinovitš Fedorov, *Feodorovskaja ikona Boziej Materi* (Metropress, 2014), 21; Teuvo Laitila, ”Jumalaiset ihmeet ja maallinen pyhyys,” teoksessa *Bysantin kuva Pohjolassa*, toim. Marja Usvasalo et al. (Suomen Bysanttikomitea ry., Edita Prima Oy, 2014), 13.

39 Vinogradova, Gubareva & Fedorov, *Feodorovskaja ikona Boziej Materi*, 21.

40 S. Alekseev, *Tšudotvornye ikony Presvjatoj Bogoroditsy* (Vivliopolis, 2012), 228.

41 Vituhnovskaja, *Rossiskaja Karelija*, 159.

ry, PSHV). Sääntöjensä mukaan sen tavoitteena oli Suomen ortodoksien uskonnollisen tilan kohentaminen.⁴² Veljeskunnan syntyminen voidaan nähdä myös osana sitä kulttuurista ja poliittista kamppailua, jota keisari Aleksanteri III:n (1881–1894) ja Nikolai II:n (1894–1917) hallituskausien kuluessa eri suomenkieliset ja venäjänkieliset kansallismieliset ryhmät kävivät suuriruhtinaskunnan itärajan kahden puolen elävistä ortodokseista.⁴³ Suomen kielen ja lojailin suomalaisuuden asiaa edistämään pyrkineet tahot nostivat tunnuskuvakseen – ja nousevan kansallisen kirkon suojelijoiksi – Valamon luostarin perustajina ja Karjalan valistajina kunnioitetut pyhittäjät Sergei ja Herman Valamolaiset.

Venäjän keisarikunnassa alkoi 1880-luvun loppupuolella poliittinen suuntaus, jonka tavoitteena oli keisarikunnan yhtenäistäminen ja äärialueiden liittäminen kiinteämmin muuhun valtakuntaan. Tällaiset poliittiset pyrkimykset olivat osaksi seurausta venäläisten nationalististen aatteiden voimistumisesta 1800-luvulla. Nationalismi on moniulotteinen ilmiö, jonka tarkka määrittely on vaikeaa.⁴⁴ Tässä tutkimuksessa nationalismilla viitataan nimenomaan venäläiseen 1800- ja 1900-luvun vaihteen nationalismiin. Tällöin sillä tarkoitetaan ihmisiä yhdistävää ja yhtenäistävää kulttuurista prosessia, jolla tehdään kansalaisista poliittisesti ja taloudellisesti mahdollisimman helposti hallittavia ja ennakoitavia. Tällaisen nationalismin päämääränä

voidaan havaita olevan ainakin yhdenmukaistaa kieltä, koulutusta ja uskontoa.⁴⁵

Venäjällä heräsi, ensimmäisen vallankumousyrityksen jälkeen, 1900-luvun alussa uusia ajatuksia perustaa ortodoksisia veljestöjä. Uusien veljestöjen perustamista ajoivat erityisesti äärioikeistolaiset monarkistiset ja nationalistiset organisaatiot päämääränään vastustaa ”vierasheimoisia” ja heidän kansallisia pyrkimyksiään.⁴⁶ Vuonna 1906 Venäläisten liitto (Sojuz russkih ljudej) julkaisi kirjasen, jonka otsikkona oli ”Ortodoksinen veljestö taisteluun ortodoksien uskon ja venäläisyyden puolesta”. Kirjasessa kehoitetaan venäläisiä perustamaan veljestöjä puolustamaan ortodoksista uskoa ”vierasheimoisia ja -uskoksia” vastaan.⁴⁷ Tuossa hengessä perustettiin Vitelen kirkonkylässä Aunuksessa vuonna 1907 luterilaisvastaista valistustyötä varten Pyhän suurmarttyyri Georgios Voittajan ortodoksinen karjalainen veljeskunta eli Karjalan Veljeskunta.⁴⁸ Sääntöjensä mukaan Veljeskunnan tehtävänä oli huolehtia ortodoksien karjalaisten uskonnollis-siveellisen tietoisuuden noususta, kehityksestä ja vahvistuksesta.⁴⁹ Jo vuoden 1909 lopulla Veljeskunnan toiminnan suunta kuitenkin muuttui venäläiskansalliseksi sen luodessa läheiset suhteet Yleisvenäläiseen kansalliseen liittoon (Vserossijskij natsionalnyj sojuz)⁵⁰ ja sen kansallismielisiin päämääriin.⁵¹ Toteuttaakseen tavoitteitaan Karjalan Veljeskunta perusti Ra-

42 Laitila, *Uskon luotsi, Sergei Okulov Suomen ortodoksien vaiheissa* (Aamun Koitto, 2004), 60; Yhdistyksen säännöt julkaistiin Pyhien Sergein ja Hermanin Veljeskunnan vuoden 1893 kalenterissa sivuilla 113–114.; V. Kautto, ”Pyhän Sergein ja Hermanin veljeskunnan perustaminen ja toiminta vuosina 1885–1917,” *Aamun Koitto* nro. 11–12 (1962): 111–118.

43 Laitila, *Uskon luotsi*. 46–50.

44 Ks. Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen, ”Johdanto,” teoksessa *Nationalismit*, toim. Johanna Tanner & Pertti Vehkalahti (WSOY, 2005), 8–11.

45 K. Verdery, ”Ethnicity, nationalism and state-making: Ethnic groups and boundaries: past and future,” *Anthropology of ethnicity: beyond 'Ethnic groups and boundaries'*, toim. Hans Vermeulen & Cora Govers (Het Spinhuis, 1994), 43.

46 Vituhnovskaja, *Rossiskaja Karelija*, 160.

47 Ibid., 161.

48 Veikko Purmonen, ”Piispa Kiprian ja Karjalan Veljeskunta,” teoksessa *Doksologia: Juhlajulkaisu isä Erkki Elias Piiriselle hänen täyttäänsä 60 vuotta 14.11.1979* (Ortokirja, 1980), 120–122; Laitila, *Uskon luotsi*, 157.

49 Laitila, *Uskon luotsi*, 158; Vituhnovskaja, *Rossiskaja Karelija*, 162.

50 Vituhnovskaja, *Rossiskaja Karelija*, 209

51 Ibid., 211.

ja-Karjalaan suomalaisille tarkoitettuja kouluja, joiden opetuskielenä oli kuitenkin venäjä. Venäläisten näkökulmasta raja-alueiden väestö oli kiinnitettävä vahvemmin venäläisyyteen, jonka ilmentymänä juuri ortodoksinen uskonto oli.⁵²

Pyhien Sergein ja Hermanin Veljeskunnan ja Karjalan Veljeskunnan säännöissä niiden toiminta määriteltiin hyvin samankaltaiseksi. Vaikka molempien toiminnassa oli uskonnollisten lähtökohtien lisäksi myös kielipoliittisia⁵³ ja nationalistisia pyrkimyksiä,⁵⁴ ei sääntöihin kuitenkaan sisältynyt erityistä mainintaa toiminnasta suursuomalaisuutta tai luterilaisuutta vastaan.⁵⁵ Pyhien Sergein ja Hermanin Veljeskuntaan myönteisesti suhtautunut Suomen hiippakunnan arkkipiispa Antoni (Aleksandr Vadkovski, Suomen hiippakunnan arkkipiispa 1892–1898) totesi senaattori Y. S. Yrjö-Koskiselle (1830–1903) lähettämässään kirjeessä, ettei hän pyrkinyt hyökkäämään luterilaisuutta vastaan, vaan toimimaan ortodoksien oikeuksien puolustajana ja suojelijana.⁵⁶ Pyhien Sergein ja Hermanin Veljeskunnan toimikunnan mielestä ortodoksinen sisälähetys oli tarpeen yhtäältä omaan uskontoon liittyvän tietämättömyyden ja toisaalta luterilaisen ja muun, myös poliittisen käännytystyön takia.⁵⁷ Veljeskuntien välisistä suhteista

ja samankaltaisista pyrkimyksistä kertoo se, että Karjalan Veljeskunnan perustaja pappismunkki Kiprian (Aleksei Šnitnikov, Sortavalan piispa 1913–1914) toimi vuonna 1910 Pyhien Sergein ja Hermanin Veljeskunnan komitean puheenjohtajana.⁵⁸ Piispa Kipriania kuitenkin arvosteltiin, osittain syyttä ja pääosin vasta kuoleman jälkeen, suomalaisten ja karjalaisten vihollisena.⁵⁹

Valtaosa maaseudun kouluikäisistä lapsista kävi 1900-luvun alkupuolella ainoastaan kirkollista koulua, jossa uskonto oli tärkein oppiaine. Ortodokseille tarkoitettut koulut olivat samalla tavalla järjestettyjä kuin luterilaisetkin. Ne olivat kiertokouluja, jotka toimivat vain muutamia viikkoja vuodessa samassa kylässä. Kouluviranomaiset varoivat kirkon vaikutusta kansakoulun alueella ja erityisen suuri epäluulo oli ortodoksisen kirkon oman koulutoimen laajentumispyrkimyksiä kohtaan, koska sen epäiltiin tukevan venäläistämispyrkimyksiä. Siinä kouluviranomaiset olivat oikeassa, koska Karjalan Veljeskunnalla oli alusta alkaen, säännöistään huolimatta, myös uskonnolliseen päämäärään liittyvä kansallispoliittinen pyrkimys. Veljestö saattoi lähentää karjalaisia venäläisyyteen, koska se uskoi, että vain siten voitiin vastustaa luterilaisuuden ja suursuomalaisuuden vaaraa.⁶⁰

Karjalan Veljeskunnan Raja-Karjalaan perustamien koulujen opetuskielenä oli venäjä, mutta Sonkajanrantaan, Liusvaaraan ja Melaselkään rakennettujen koulujen opetuskieli oli suomi. Myös niissä yksi oppiaineista oli kuitenkin venäjän kieli. Nimitys ”venäläistämiskoulu” ei siis sovi kaikille opetuskielen mutta kylläkin koulun hengen puolesta.⁶¹ Veljeskunta rakennutti

52 Maria Takala-Roszczenko & Teuvo Laitila, ”Rajanylytys: Naisten ylläjäminen koulutus suomalaismielisen kritiikin kohteena Raja-Karjalassa 1900-luvun alussa,” teoksessa *Kansallisesta ylläjäiseen: Kulttuuri, perinne ja kirjallisuus*, toim. Niina Hämäläinen, Hanna Karhu & Tuomas Martikainen (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2023), 188.

53 Teuvo Laitila, ”’Nyt sain kuulla Jumalan sanua juur’ kuin Jumalan suusta’: Suomalaisen ortodoksisen ja kansallisen identiteetin rakentaminen pappismunkki ja piispa Kiprianin kritiikin avulla 1905–1914,” teoksessa *Ortodoksia 59* (Ortodoksisten pappien liitto ja Itä-Suomen yliopiston filosofisen tiedekunnan ortodoksisen teologian koulutusohjelma, 2019), 75–76.

54 Vituhnovskaja, *Rossiskaja Karelija*, 209–213.

55 Laitila, *Uskon luotsi*, 158.

56 Heikki Koukkunen, *Suomen valtiovalta ja kreikkalais-katoliset 1881–1897* (Joensuun Korkeakoulu, 1977), 234.

57 Laitila, *Uskon luotsi*, 139.

58 Purmonen, ”Piispa Kiprian ja Karjalan Veljeskunta,” 120.

59 Teuvo Laitila, ”Nyt sain kuulla Jumalan sanua juur’ kuin Jumalan suusta,” 73.

60 Kauko Pirinen, ”Johannes Karhapää,” teoksessa *Doksoologia*, toim. Irma Hakamies et al. (Ortokirja 1980), 102–103.

61 Ibid., 103.

vuonna 1913 Valamon munkkien työvoimalla Salmin Kurkijoelle⁶² 60 paikkaisen, kaksiluokkaisen koulun, joka nimettiin keisari Nikolai II:n pojan mukaan ”Hänen keisarillisen korkeutensa, perintöruhtinas ja suuriruhtinas Aleksei Nikola-jevitšin venäläiseksi kouluksi”.⁶³ Koska koulu oli tarkoitettu ortodoksista uskontoa tunnustaville ja sen yksi keskeisistä oppiaineista oli uskonto, oli koulun luokissa rukouskäyttöön tarkoitettut ikonit.⁶⁴ Yhdessä koulun luokkahuoneessa oli tammisessa koristeveistetyssä kehyksessä eli kiottassa⁶⁵ suurikokoinen ikoni, joka kuvasi lapsia siunaavaa Vapahtajaa. Sen alla oli aiheeseen viittaava lainaus Matteuksen evankeliumista (Matt. 19:13–14). Toisessa luokassa oli mitä todennäköisimmin tässä artikkelissa tutkittava ikoni, kuten tulen seuraavassa luvussa osoittamaan.

Tutkimani *Pyhittäjät Sergei ja Herman Valamolaiset* -ikoni yhdisti vuosikymmenten saatossa historiallisilla vaiheillaan alkuaan pääosin samoihin kirkkopoliittisiin päämääriin pyrkineiden Pyhien Sergein ja Hermanin Veljeskunnan ja Karjalan Veljeskunnan toisiinsa.

Ikonin varhaisia vaiheita

Kenraalikuvernöörin kansliaa – ja siis virallista venäläisen yhdenmukaistamispolitiikan Suomea – edustaneen *Finljandskaja gazeta* -lehden vuoden 1913 joulukuussa ilmestyneessä numerossa julkaistiin Salmin kreikkalaiskatolisen seura-

kunnan pappi Konstantin Jakovlevin⁶⁶ artikkeli ”Toržestvo” (Riemujuhla), jossa kerrotaan Karjalan Veljeskunnan uuden venäläisen koulun 25. elokuuta vietetystä vihkijäisjuhlasta.⁶⁷ Noin 60 vuotta Salmin Kurkijoella toiminut ja huonokuntoiseksi käynyt Pappilan koulu korvattiin uudella. Sen rahoittajana toimi Valamon luostari ja rakennusmiehinä munkit.⁶⁸ Rakentamista varten kaadettiin Salmin seurakunnan metsästä 800 runkoa hyvälaatuisia mäntyjä ja kuusia. Artikkelissa mainitaan koulun ulkoseinää koristaneen kullatun valtiollisen vaakunan ja kilven, johon koulun nimi oli kirjoitettu venäjäksi. Suomalaisille tarkoitettun koulun opetus keskittyi venäjän ja slaavin kielen sekä ortodoksisen uskonnon opetukseen.⁶⁹ Artikkelin lopussa kuvataan kahden luokkahuoneen pyhäinkuvia. Yhden luokkahuoneen ikonista kerroin jo edellä. Toisessa puolestaan oli kiotaan sijoitettu Valamon luostarin pyhittäjäisiä Sergeitä ja Hermania esittävä ikoni, jossa he kannattelevat käsissään *Jumalanäiti Feodorovskaja* -ikonია. Suurikokoisen kiotan oli laatimansa piirroksen mukaan valmistanut ”nöyryydellä” Valamon munkkidiakoni Anastasij⁷⁰. Ikonin maalasi joko vuonna 1912 tai alkuvuodesta 1913 moskovalainen Gerasim Dorofeevitš Potšetnij,⁷¹ joka lehtiartikkelin mukaan myös lahjoitti teoksen Kurkijoen koululle.

On ymmärrettävää, että koulun yhtä luokkahuonetta koristi juuri Valamon pyhittäjäisiä esittävä ikoni, koska luostari oli rahoittanut rakennus-

62 Kurkijoki oli alkuaan Salmin pitäjän keskus, kunnes hallinnollinen keskus siirrettiin läheiseen Tuleman kylään.

63 Jakovlev, ”Toržestvo”

64 Ibid., 2; Pirinen, ”Johannes Karhapää,” 106. Pirinen lainaa tekstissään Veljeskunnan lehdessä vuonna 1914 julkaistua artikkelia, jossa kuvataan Sonkajanrannan koulun isoja pyhäinkuvia, hallitsijoiden muotokuvia ja uskonnollis-siveellistä elämänsisältöä olevia tauluja.

65 Kiota eli ikonikaappi on kehyksellinen suojalasilla varustettu pienehkö seinälle ripustettu tai suuri lattiaan saakka yltävä mähonkiviilutettu tai tammien ikonin suojakaappi. Arkkimandriitta Arseni, *Ortodoksinen sanasto*, 148.

66 Konstantin Jakovlev toimi Salmin kreikkalaiskatolisen seurakunnan kirkkoherrana vuosina 1909–1917. ”Salmi-Säätiö: Salmin seurakunnat. luettu 23.8.2021, <https://www.salmi-saatio.fi/salmin-pitaja/kieli-ja-kulttuuri/salmin-seurakunnat/>

67 Jakovlev, ”Toržestvo.”

68 Laitila, *Uskon luotsi*, 166.

69 Milla Uusitupa & Vesa Koivisto, ”Raja-Karjalan kouluolot,” *Koulu ja menneisyys* 58 (2021), 115. <https://doi.org/10.51811/km.100248>

70 *Pappien ja munkkien ansioluettelo 1913, Ba 76a:91*, Valamon luostarin arkisto, Heinävesi.

71 Ikoneja ei ole tapana signeerata eikä dateerata, joten tekijä ja tekoajankohta jäävät usein oletuksen varaan.

Kuva 3. Valokuva Karjalan Veljeskunnan rakennuttamasta Salmin Kurkijoen koulusta. Kuva: Museovirasto, Historian kuvakokoelma, Karjalan Liiton kokoelma / Valokuvaamo Laatokka 1920–30-luku. Lähde: finna.fi, CC BY 4.0

hankkeen. Jää kuitenkin avoimeksi, miksi pyhäinkuvaa ei maalattu Valamon ikonimaalaimossa. Myös kysymys siitä, kuka tilasi ikonin kouluun ja miksi se tilattiin juuri moskovalaiselta Gerasim Potšetnijlta, sekä se, miksi maalari lahjoitti ikonin kouluun, jää niin ikään avoimeksi. Ikonin maalanneesta Potšetnijsta ei Venäjän federaatiossa, josta mahdollisesti löytyisi siihen lähdemateriaalia, ole tiettävästi tehty tutkimusta. Aikalaislehden mainos kertoo, että Potšetnijlla oli oma verstaas, joka otti vastaan tilauksia erilaisista pienemmän koon ikoneista, ikonostaasiin tulevista kookkaammista pyhäinkuvista ja kirkkoihin tehtävistä seinämaalauksista.⁷²

On erityisen merkityksellistä, että Jakovlev toteaa artikkelissaan pyhittäjäisien lahjaikonissa kannatteleman *Jumalanäiti Feodorovskajan* tuovan venäläisen mieleen parhaillaan meneillään olleen Romanovin dynastian 300-vuotisjuhlan.⁷³ Belting puhuu ikonisesta läsnäolosta eli siitä, kuinka kuvan fyysinen läsnäolo viittaa kuvat-

tavan symboliseen läsnäoloon.⁷⁴ Tämä osuu nähdäkseni hyvin tutkimaani ikoniin, koska Kurkijoen koulun pyhäinkuvassa olivat ikonisesti läsnä yhtäältä rakennuksen rahoittanut Valamon luostari perustajamunkkeineen sekä toisaalta keisarivalta Romanovien suojelijana pidetyn *Jumalanäiti Feodorovskajan* myötä.

Venäjän vallankumouksen levittyä Suomen rajapiiriin patoutunut katkeruus ja vastenmielisyys vieraskielistä kirkollista järjestelmää ja venäjänkielistä papistoa kohtaan purkautui rajusti, minkä seurauksena muiden muassa Salmin seurakuntalaiset pakottivat edellä mainitun pappi Konstantin Jakovlevin eroamaan. Salmin Kurkijoen venäläinen koulu suljettiin kansalaiskokouksen päätöksellä 20. maaliskuuta vuonna 1917. Vieraina pidetyt Venäjän ja keisarivallan tunnukset poistettiin koulun seiniltä ja opettajat erotettiin. Niin sanottujen ”venäläistämiskoulujen” omaisuuden ottivat haltuunsa kansalaiskousten asettamat toimikunnat.⁷⁵

72 Ks. *Adresnaja i spravotšnaja kniga na 1902 god.* (Moskva, 1912), 1346.

73 Ks. *Jubilejnoe istoričeskoe i hudožestvennoe izdanie v pamjat 300-letija tsarsvovanija deržavnogo Doma Romanovyh*, toim. M. S. Gugel (Tip. V. M. Sablin, 1913)

74 Belting, ”Iconic Presence,” 235.

75 U. V. J. Setälä, *Kansallisen ortodoksisen kirkkokunnan perustamiskysymys Suomen politiikassa 1917–1925* (Werner Söderström Osakeyhtiö, 1966), 26.

Kuva 4. Valokuva pappismunkki Georgista. 1916. Kuva: Valamon luostarin valokuva-arkisto, kaikki oikeudet pidätetään.

Vaikuttaa todennäköiseltä, että koulun rakennusvaiheet hyvin tuntenut ja sen haltuunsa saanut toimikunta luovutti heidän silmissään venäläistä nationalismia huokuvan, Gerasim Potšetnijin maalaaman erikoisen ikonin kiotoineen koulun rakentamisen rahoittaneelle Valamon luostarille. Siellä pyhäinkuvaan kätkeytävän viestin luultavasti hyvin käsittäneet munkit sijoittivat ikonin keisarillisia lähellä olleen ja heidän rippi-isänäänkin toimineen pappismunkki Georgin⁷⁶ isännöimän syrjäisen Smolenskin skiitan kirkkoon.

76 Pappismunkki Georgi vihittiin 23.2.1919 skeemapappismunkiksi Jefrem-nimellä.

Ennen talvisotaa *Pyhittäjät Sergei ja Herman Valamolaiset* -ikoni sijaitsi luostarin inventaarioluettelon mukaan Smolenskin skiitan kirkon pohjoisseinällä.⁷⁷ Skiitta oli viimeinen ennen Venäjän vallankumousta Valamoon rakennettu sivuluostari.⁷⁸ Rakennushankkeen alkuunpanijoina olivat keisarin läheinen sukulainen, suuriruhtinas Nikolai Nikolajevitš (1856–1929)⁷⁹ ja hänen rippi-isänään toiminut Valamon pappismunkki Georgi (maallikkonimeltään Georgi Hrobostov 1871–1947)⁸⁰. Suuriruhtinas lupasi rahoittaa hankkeen ja hänen nuorempi veljensä, suuriruhtinas Pjotr Nikolajevitš (1864–1931)⁸¹ suunnitteli kirkon. Se haluttiin pyhittää Jumalanäidin Valamolaiselle ikonille, *Valaamskajalle*, jota oli paikallisesti alettu kunnioittaa ihmeitätekevänä ja joka oli tarkoitus siirtää uuteen pyhäkköön. Suuriruhtinas Nikolai Nikolajevitš lupautui rakennuttamisen lisäksi maalauttamaan kirkkoon suuren joukon erityyppisiä Jumalanäidin ikonin kopioita. Suunnitelma ei kuitenkaan kaikilta osin toteutunut. ”Valamolaisen Jumalansynnyttäjän” nimiin oli tässä vaiheessa kirjattu vain yksi ihme, ja Venäjän kirkon Pyhä synodi piti tällaista asiantilaa riittämättömänä perusteena ikonin statuksen kohottamiselle. Niinpä vuonna 1917 valmistunut kirkko pyhitettiin

77 *Inventaarioluettelo 1931, kirja I, Go: 7/1, XXXVIII, sivu 152*, Valamon luostarin arkisto, Heinävesi.

78 Pyhäkön syntyvaiheista ks. Piispa Arseni, ”Jumalanäidin valamolainen ikoni. Ihmeiden vai vallan merkki?” *Teologinen aikakauskirja* 3 (2014): 246.

79 Nikolai Nikolajevitš oli suuriruhtinas Nikolai Nikolajevitšin ja suuriruhtinatar Aleksandra Petrovnan vanhin poika ja tsaari Nikolai I:n pojanpoika. Hän toimi Venäjän maa- ja merivoimien ylipäällikkönä ensimmäisen maailmansodan alussa vuosina 1914–1915 ja sen jälkeen 23.8.1915 alkaen maaliskuuhun 1917 Hänen keisarillisen majesteettinsa kuvernöörinä Kaukasiasa, Kaukasian armeijan ylipäällikkönä ja Kaukasian kasakkajoukkojen sotilasjärjestyksen päällikkönä.

80 *Pappien ja munkkien ansioluettelo 1915–1919, Ba 78:10*, Valamon luostarin arkisto, Heinävesi.

81 Pjotr Nikolajevitš harrasti taidemaalauksia ja arkkitehtuuria, erikoistuen kirkkoarkkitehtuuriin. Hänen luonnostensa pohjalta rakennettiin muiden muassa pyhän Nikolaoksen kirkko Kiovaan vuonna 1911 ja Smolenskin skiitan kirkko Valamon saaren Populinniemeen vuonna 1917.

Jumalanäidin smolenskilaiselle ikonille, koska samalla paikalla Populinniemessä oli aiemmin ollut sille nimetty puinen rukoushuone. Skiitan asuinrakennusta ei kuitenkaan ehditty toteuttaa, eikä maalauttaa kaikkia pyhäkköön kaavailtuja ikoneja, sillä Venäjän vallankumous muutti luostarin historiallisen tilanteen.

Harvat Valamon kävijät vierailivat pappismunkki Georgin luona syrjäisessä Smolenskin skiitassa, jonka kirkossa *Pyhittäjät Sergei ja Herman Valamolaiset* -ikoni sijaitsi ennen talvisotaa. Heinäveden Papinniemen kartanon uudeksi asuinpaikakseen vuonna 1940 hankkineet Valamon munkit asettivat ikonin myös siellä kansan katseilta piiloon kartanon päärakennuksen ylimpään kerrokseen sisustetun kesäkirkon alttariin. Siellä ikoni oli käytännössä ainoastaan luostaripapiston nähtävillä. Samaan tapaan kuin ikoni oli ennen Venäjän vallankumousta ollut esillä julkisella paikalla Salmin koulussa, se tuotiin vasta 1970-luvun puolivälissä esille Uuden Valamon Trapesaan. Ikonin julkisten esillepanojen välillä oli kulunut liki 60 vuotta ja keisarivallan sijalle oli itsenäistyneen Suomen valtiomuodoksi valittu demokratia. Onkin aivan ymmärrettävää, ettei ikonin merkitys enää avautunut samalla tavalla.

Ajankohta ja katsojan tiedot vaikuttavat siihen, millaisena ikoni nähdään, miten sitä tulkitaan ja ymmärretään. Tutkimani ikonin merkitys vuonna 1913 oli selvää niin sen ajan venäläisille kuin todennäköisesti myös karjalaisille ortodokseille. Sen sijaan vuonna 1985 eivät suomalaiset eivätkä sen paremmin myöskään venäläiset enää voineet täysin tavoittaa sitä kulttuuria ja aatemaailmaa, joiden kontekstissa teos oli syntynyt. Pyhien Sergein ja Hermanin Veljeskunta ry:n satavuotisjuhlaa valmistelleiden, kuten myös muiden ortodoksien suhde *Pyhittäjät Sergei ja Herman Valamolaiset* -ikonin merkityssisältöihin oli muuttunut toiseksi, kuin se oli vuonna 1913 Romanovin dynastian 300-vuotisjuhlaa viettä-

neillä.⁸² On merkillepantavaa, että myös ikoneja hyvin tuntevat venäläiset taidehistorioitsijat N. S. Kutejnikova ja S. E. Bolšakova ainoastaan arvelevat kyseisen ikonin todennäköisesti liittyvän Romanovien dynastian 300-vuotisjuhlaan vuonna 2004 ilmestyneessä pyhittäjäisien ikonografi-aa käsittelevässä artikkelissaan.⁸³

Johtopäätökset

Keisarillisen Venäjän lojaalien kasvattien kohdalla *Pyhittäjät Sergei ja Herman Valamolaiset* -ikonin erityinen merkitys voidaan kytkeä siihen sijoitettuun *Jumalanäiti Feodorovskajaan*, joka ei sen paremmin venäläisille kuin karjalaisille tuonut 1900-luvun alussa mieleen pelkästään Herran Äitiä vaan samalla keisarilliset Romanovit ja koko imperiumin yhtenäisyyden ja voiman. Tämän hetken näkökulmasta voidaan perustellusti todeta teoksen olevan venäläisnationalistinen, ja samalla voidaan nähdä, etteivät tällaiset seikat enää 1970–80-luvuilla millään tavalla estäneet teoksen uutta julkista esillepanoa ja käyttöä Suomessa.

Olen tarkastellut *Pyhittäjät Sergei ja Herman Valamolaiset* -ikoniin liittyviä kysymyksiä kirkollisen ja maallisen vallan suhteesta, yhteydestä Suomessa toimineisiin ortodoksisiin veljestöihin sekä ikonin ajoituksesta ja alkuperästä. Esittelin pyhäinkuvan aiheen ja Valamon pyhittäjäisien kytkemisen toiseen aiheeseen ja sillä tuotetun kuvayhdistelmän kontekstin. Kerroin Salmin Kurkijoen koulun ideologiset ja poliittiset kytkökset ikoniin, sekä muuttuneissa oloissa toimeenpannun ikonin siirtämisen Smolenskin skiittaan. Tarkastelin lisäksi ikoniin liittyvien

82 Vrt. Hanna Kemppi, "Helsingin Uspenskin katedraalin venäläis-bysanttilainen ikonostaasi ja sen tulkinnat," teoksessa *Kulttuuriperinnön muuttuvat merkitykset: Heikki Hangan juhla kirja*, toim. Hanna Pirinen, Tuuli Lähdesmäki & Annika Waenerberg (Taidehistorian seura, 2020), 61.

83 N. S. Kutejnikova & S. E. Bolšakova, *Ikony prepodobnyh Sergija i Germana Valaamskih, Valaamskij monastyr. Duhivnye traditsii, istorija, kultura* (Izdatelstvo Satis, 2004), 214.

henkilöiden historiaa ja suhdeverkkoja sekä niistä muodostunutta ideologista yhteyttä.

Valamon munkkien rakentama ja Karjalan Veljestön ylläpitämä koulu, joka suomalaisessa historiankirjoituksessa on nähty ”venäläistämiskouluna”, kytkettiin venäläiseen hallitusvaltaan nimeämällä uusi opinahjo perintöruhtinas Aleksei Nikolajevitšin kouluksi. Artikkelissa toteen Gerasim Potšetnijn muokanneen Valamon pyhittäjien perinteistä ikonografiaa liittämällä siihen *Jumalanäiti Feodorovskajan*, joka esiteltiin kansalle keisarin ja Romanovien dynastian suojelijana. Julkisuudessa uusi aihe kytkettiin suoraan meneillään olleeseen Romanovien juhluvuoteen 1913, jolloin dynastia oli ollut vallassa 300 vuotta. Vallankumouksen jälkeen pyhäin kuva sijoitettiin Smolenskin skiittaan, koska sen ainoa asukas pappismunkki Georgi, myöhemmältä nimeltään skeemapappismunkki Jefrem, oli toiminut edellä mainittujen suuriruhtinasveljesten Nikolai ja Pjotr Nikolaevitšin sekä lisäksi keisari Nikolai II:n veljen, suuriruhtinas Mihail Aleksandrovitš Romanovin rippis-isänä.

Tutkimani ikoni viesti kirkon ja erityisesti Valamon luostarin ja keisarivallan läheistä ja lojaalia suhdetta, josta molemmat osapuolet hyötyivät, ja joka Raja-Karjalassa osattiin tunnistaa. Sodan jälkeisessä Suomessa, keisarivallan kukistuttua ja maan itsenäistyttyä jo vuosikymmenet aiemmin, ikonia ei osattu tulkita venäläisten yhteinäistämispolitiikan välineeksi, joten se kelpasi näyttävyytensä vuoksi Valamon luostarin Trapesaan ja suomenkielistä kirkollista valistustyötä tehneelle järjestölle julisteen kuvaksi.

Metropoliitta Arseni (TL) on Kuopion ja Karjalan hiippakunnan piispa, joka tunnetaan tietokirjailijana, ikonimaalarina ja kuvataiteilijana. Hän on julkaissut useita teoksia ja tieteellisiä sekä kansantajuisia artikkeleita ikoneista ja kuvataiteesta.

Lähteet

Painamattomat lähteet

Arkkipiispa Leon (Makkonen) suullinen tiedonanto Joensuussa 7.11.2021.

Inventaarioluettelo 1931, kirja I, Go: 7/1, XXXVIII, sivu 152. Valamon luostarin arkisto, Heinävesi.

Julistuksia, Eb:65, sivu 23. Keisari korottaa Valamon luostarin I luokan luostariksi, Valamon luostarin arkisto, Heinävesi.

Pappien ja munkkien ansioluettelo 1913, Ba 76a:91, Valamon luostarin arkisto, Heinävesi.

Pappien ja munkkien ansioluettelo 1915–1919, Ba 78:10, Valamon luostarin arkisto, Heinävesi.

Painetut lähteet

Adresnaja i spravotšnaja kniga na 1902 god. Moskva, 1912.

Alekseev, S. *Tšudotvornye ikony Presvjatoj Bogoroditsy.* Vivliopolis, 2012.

Arseni, Pappismunkki "Katsaus pyhittäjäisien Sergei ja Herman Valamolaisen ikonografiaan." Teoksessa *Pyhyiden kosketus*, toimittanut Seija Lappalainen, 55–69. Suomen Ikonimaalarit ry ja Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto, 1997.

Arseni, Arkkimandriitta. *Ortodoksinen sanasto.* Kustannusosakeyhtiö Otava, 1999.

Arseni, Arkkimandriitta. "Ikonimaalaustyöt Valamossa ja pietarilaiset vaikutteet." Teoksessa *Valamo–Pietari. Hengellisiä, aineellisia ja kulttuuriyhteyksiä Laatokan Valamon ja Pietarin välillä 1716–1917*, toimittanut arkkimandriitta Arseni, 93–112. Valamon luostarin julkaisuja 96. Valamon luostari, 2003.

Arseni, Piispa. "Kolmesti löydetty: Valamon skeemapappismunkki Antipa ja Jumalanäidin Suloisesti suuteleva -ikoni." Teoksessa *Porrassalmi. Etelä-Savon kulttuurin vuosikirja 2013/VI*, 149–155. Savonlinnan maakuntamuseo ja Savon Sotilasperinneyhdistys Porrassalmi, 2013.

Arseni, Piispa. "Jumalanäidin valamolainen ikoni: Ihmeiden vai vallan merkki?" *Teologinen aikakauskirja* nro. 3 (2014): 234–249.

Arseni, Piispa. "Taivaan tsaaritar? Valamon luostarin pääkirjon ikonostaasin Jumalanäidin ikoni." *Tahiti* 6, nro. 3 (2016) <https://tahiti.journal.fi/article/view/85624>

Basova, Marina. "Uskonnon historian museo ja mstjoralaiset ikonit." *Mstjoralaiset ikonit*. 5.–54. Valamon luostari, 1992.

Belik, Zhanna. *The Peshekhonovs Workshop: The Heritage in Icon Painting.* University of Jyväskylä, 2008.

Belting, Hans. "Iconic Presence: Images in Religious Traditions," *Material Religion: The Journal of Objects, Art and Belief* 12, nro. 2 (2016): 235–237, <https://doi.org/10.1080/17432200.2016.1172769>

Brockhaus, F. A. & I. A Efron. *Entsiklopedičeskij slovar*. T. 24. Semenovskaja Tipografija, 1894.

Djatšenko, Grigorij. *Polnyj tserkovno-slavjanskij slovar*. Izdatelskij otdel Moskovskogo Patriarhata, 1993.

Fiocchi Nicolai Vincenzo & Bisconti Fabrizio & Mazzoleni Danilo. *The christian catacombs of Rome: history, decoration, inscriptions*. Trans. Cristina Carlo Stella & Lori-Ann Touchette. Schnell und Steiner, 1999.

Heikkinen, Jorma. *Hengellisen ja maallisen vallan suhde Laatokan Valamon kahden pääkirkon ikonostaasissa*. Lisensiaattitutkielma (moniste), 2011. Valamon luostarin kirjasto, Heinävesi.

Hirschhausen, Ulrike von & Jörn Leonhard. *Empires: Eine globale geschichte 1780–1920*. C. H. Beck, 2023.

Husso, Katariina. Ikkunoita ikonien ja kirkkoesineiden historiaan. Suomen autonomisen ortodoksisen kirkon esineellinen kulttuuriperintö 1920–1980-luvuilla. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 119. Suomen Muinaismuistoyhdistys, 2011.

Husso, Katariina & Hanna Kemppi. "Provenienssin puutteet. Ortodoksisen kirkon esineistä ja niiden tulkinnoista Suomessa." Teoksessa *Identiteettejä – Identiteter: Renja Suominen-Kokkosen juhla*kirja. toimittaneet Susanna Aaltonen & Hanne Selkokari. Taidehistoriallisia tutkimuksia 45. Taidehistorian seura, 2013.

Jakovlev, K. "Toržestvo." *Finljandskaja Gazeta*, nro. 238 (1913): 1–2.

Jubilejnoe istoričeskoe i hudožestvennoe izdanie v pamjat 300-letija tsarsvovanija deržavnogo Doma Romanovyh. Toimittanut M. S. Gugel. Tip. V. M. Sablin, 1913.

Juhimenko, E. "Slovo vospominatelnoe o svjatyh tšudotvortsah, v Rossii prosijavših" *Semena Denisova kak otkraženie kulturno-agiologičeskikh natšinanij Vyga* // TODRL. T. 61. 329–344. Nauka, 2010.

Jääskinen, Aune. "Valamon merkitys ikonitaiteelle." Teoksessa *Valamo: Opintokurssi ortodoksisen kirkon kilvoituselämästä*, toimittaneet Pirkko Siili, Irinja Nikkanen & Viljo Maksimainen, 56–60. Opintotoiminnan keskusliitto, 1974.

Jääskinen, Aune. "Jumalanäiti, Palava pensas ikoni Valamosta." Teoksessa *Valamon juhla*kirja: 800 vuotta luostariperinnettä Karjalassa, toimittanut veli Kristoforos, 81–85. Valamon luostari, 1977.

Jääskinen, Aune. "Ikonitaide." Teoksessa *Ars: Suomen taide 5*, toimittaneet Salme Sarajas-Korte et al., 47–59. Weilin+Göös, 1990.

Kautto, Vesa. "Pyhain Sergein ja Hermanin veljeskunnan perustaminen ja toiminta vuosina 1885–1917." *Aamun Koitto* nro. 11–12 (1962): 111–118.

Kemppi, Hanna. *Kielletty kupoli avattu alttari: Venäläisyyden häivyttäminen Suomen ortodoksisesta kirkkoarkkitehtuurista 1918–1939*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 123. Suomen Muinaismuistoyhdistys, 2016.

Kemppi, Hanna. "Helsingin Uspenskin katedraalin venäläis-bysanttilainen ikonostaasi ja sen tulkinna." Teoksessa *Kulttuuriperinnön muuttuvat merkitykset: Heikki Hangan juhla*kirja, toimittaneet Hanna Pirinen, Tuuli Lähdesmäki & Annika Waenerberg, 48–66. Taidehistorian seura, 2020.

Kiljunen, Veikko. "Valamon luostarin ikonimaalauksista ja niiden suojelusta." Teoksessa *Valamon juhla*kirja: 800 vuotta luostariperinnettä Karjalassa, toimittanut veli Kristoforos, 64–80. Valamon luostari, 1977.

Koivulahti, Tiina, "Taideteoksen jäljillä." *Taidetta tutkimaan: Menetelmiä ja näkökulmia*. Toimittaneet Annika Waenerberg & Satu Kähkönen, 321–347. JYY Julkaisusarja 86. Kampus kustannus, 2021.

Kotkavaara, Kari. *Progeny of the Icon: Émigré Russian Revivalism and Vicissitudes of Eastern Orthodox Sacred Image*. Åbo Akademis Förlag, 1999.

Koukkunen, Heikki. *Suomen valtiovalta ja kreikkalaiskatoliset 1881–1897*. Joensuun Korkeakoulu, 1977.

Kutejnikova, N. S. & S. E. Bolšakova. "Ikony prepodobnyh Sergija i Germana Valaamskih, Prošloe i nastojaštšee." Teoksessa *Valaamskij monastyr. Duhivnye traditsii, istorija, kultura*, toimittaneet A. V. Blinskij et al., 208–218. Izdatelstvo Satis, 2004.

Laitila, Teuvo. *Uskon luotsi: Sergei Okulov Suomen ortodoksien vaiheissa*. Aamun Koitto, 2004.

Laitila, Teuvo. "Jumalaiset ihmeet ja maallinen pyhyys." Teoksessa *Bysantin kuva Pohjolassa*, toimittaneet Marja Usvasalo et al. 9–25. Suomen Bysanttikomitea ry., Edita Prima Oy, 2014.

Laitila, Teuvo. "'Nyt sain kuulla Jumalan sanua juur' kuin Jumalan suusta': Suomalaisen ortodoksien ja kansallisen identiteetin rakentaminen pappismunkki ja piispa Kiprianin kritiikin avulla 1905–1914," Teoksessa *Ortodoksia 59*, toimittaneet Maria Takala-Roszczenko et al., 75–76. Ortodoksisten pappien liitto ja Itä-Suomen yliopiston filosofisen tiedekunnan ortodoksien teologian koulutusohjelma, 2019.

Merikoski, Ilona. "Taideperinne." Teoksessa *Valamo: Historiaa ja kuvia Laatokan luostarisaarilta*, toimittaneet Niilo Kohonen et al., 57–64. Valamo-seura ry., 1973.

Nikkanen, Helena. "Ikonimaalaus ja restaurointityöskentely." Teoksessa *Valamo ja sen sanoma*, toimittaneet Niilo Kohonen et al., 253–256. Valamo-seura ry., 1982.

Pakkasvirta, Jussi & Pasi Saukkonen. "Johdanto." Teoksessa *Nationalismit*, toimittaneet Johanna Tanner & Pertti Vehkalahti, 8–11. WSOY, 2005.

Pavia, Carlo. *Il labirinto delle catacombe*. Carlo Lorenzini Editore, 1987.

Pirinen, Kauko. "Johannes Karhapää." Teoksessa *Doksologia, Juhlajulkaisu isä Erkki Elias Piiriselle hänen täyttäessään 60 vuotta 14.11.1979*, toimittaneet Irma Hakamies et al., 101–115. Ortokirja, 1980.

Puolakka, Kalle. "Tulkinnallinen relativismi." (Julkaistu 10.4.2012.) Ensyklopedia Logos. Luettu 2.5.2025. <https://filosofia.fi/fi/ensyklopedia/tulkinnallien-relativismi>

Purmonen, Veikko. "Piispa Kiprian ja Karjalan Veljeskunta." Teoksessa *Doksologia. Juhlajulkaisu isä Erkki Elias Piiriselle hänen täyttäessään 60 vuotta 14.11.1979*, toimittaneet Irma Hakamies et al., 117–128. Ortokirja, 1980.

Riasanovsky, Nicholas V. *A History of Russia*. Oxford University Press, 1977.

Salmi-Säätiö: "Salmin seurakunnat." Luettu 2.5.2025. <https://www.salmi-saatio.fi/salmin-pitaja/kieli-ja-kulttuuri/salmin-seurakunnat/>

Setälä, U. V. J. *Kansallisen ortodoksien kirkkokunnan perustamiskysymys Suomen politiikassa 1917–1925*. Werner Söderström Osakeyhtiö, 1966.

Sipola, Olga. *Hudožestvennoe ubranstvo tserkvej Valaamskogo monastyrja XVII- natšala XIX veka*. University of Jyväskylä, 2016.

Skazanie o Valaamskom monastyre. Issledovanie, perevod, kommentarii, 172–174. Glagol, 1996.

Takala-Roszczenko, Maria & Teuvo Laitila. "Rajanylytyksiä – Naisten yllirajainen koulutus suomalaismielisen kritiikin kohteena Raja-Karjalassa 1900-luvun alussa." Teoksessa *Kansallisesti yllirajaiseen*.

Kulttuuri, perinne ja kirjallisuus, toimittaneet Niina Hämäläinen, Hanna Karhu & Tuomas Martikainen, 186–207. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2023.

Tarasov, Oleg. *Ikona i blagotšestie. Otšerki ikonnogo dela v imperatorskoj Rossii*. Traditsija, 1995.

Thomenius, Kristina. "Kuvataide ja kirkolliset esineet." Teoksessa *Valamo ja sen sanoma*, toimittaneet Niilo Kohonen et al., 195–222. Valamo-seura ry., 1982.

Thomenius, Kristina. "Katkelma Vanhan Valamon pääkirkon maalauskoristelusta." Teoksessa *Dokso-logia*, toimittaneet Irma Hakamies et al., 197–202. Ortokirja, 1980.

Uusitupa, Milla & Vesa Koivisto. "Raja-Karjalan kouluolot," *Koulu ja menneisyys* 58 (2021), 98–207. <https://doi.org/10.51811/km.100248>

Valaamskij monastyr i podvižniki ego. Tipografija N. A. Lebedeva, 1864.

Verdery, K. "Ethnicity, nationalism and state-making: Ethnic groups and boudaries: past and future." Teoksessa *Anthropology of ethnicity: beyond 'Ethnic groups and boundaries'*, toimittaneet Hans Vermeulen & Cora Govers, 33–58. Het Spinhuis, 1994.

Vinogradova, Elena Anatolevna, Oksana Vitalevna Gubareva & Aleksej Valentinovitšm Fedorov. *Feodorovskaja ikona Boziej Materi*. Metropress, 2014.

Vituhnovskaja, Marina. *Rossijskaja Karelija i karely v imperskoj politike Rossii, 1905–1917*. Norma, 2006

Volens, Vasilij & Feliks Toll. *Nastolnyj slovar dlja spravok po vsem otrasljam znanija (spravotšnyj entsikopeditšeskij leksikon)*, toimittanut F. Tollja. Izdanie F. Tollja, 1863.